

Ur: P A Säve 1878: Åkerns sagor

Ängen, som redan i äldsta tider var intagen från skogsmarken för att få vinterfoder till boskapen, kallades väl "åkers moder" men därmed var det illa ställt. Alltid ha våra ängsmarker varit sköna för ögat, härliga för blomstersamlaren, liknande trädgårdar, säger Linné, men de voro vanligen tillvuxna av busksnår och ris samt buro blott ett kortvuxet gräs, som visserligen gav ett örtligt och gott foder, men i allt för ringa mängd, så att det föga räckte till för boskapen och endast obetydligt ökade gödselstacken.

Ängarna rödjades ju nästan aldrig, och gräsvalen söndertrampades av boskapen tidigt om våren och slogs nära intill roten, utom av någon enda gammaldags bonde eller bigubbe, som blott slog till ankålls, varför marsgejsten och sedan solhettan platt fördärvade gräsroten; och slutligen uppgnagades de magra halvbajtarna på sena hösten in i svarta jorden.

Men dessa ängar, som för hushållaren voro så usla, prunkade med de täckaste lövsalar, som, rika på blomdoft och fågelsång, voro så härliga att lustvandrade uti, och varest man på hösten hade de förträffligaste nötter, ävensom senare vilda markäpplen och stajnpiggar eller ett slags små syltpäron, varutom man i de gamla ekarna stundom kunde hitta den läckraste honung! Den enda vård man gav ängen var, att han, liksom de bättre bajtningarna, om våren fagades, men varmed mycken skada på skog skedde därigenom att fagningagäunorna vanligen brändes invid trädens stammar, som därav förtorkade; och då spriddes även den på marken kvarliggande fjolgödseln ut, d.v.s. tråskades med dyngkåkså eller tadval, vilket på folkspråket övermodigt nog kallades att slas med röjsen.

Men, hur än väderleken varit, antingen för gynnsam gräsväxten eller denna blivit förknipen först av ladigsgejsten och sedan av sommarhettan, så skulle ängsmarken äntligen slås, vanligen vid midsommartid, d.v.s. när skaldergräset eller också slåttergubbarna blomma; och slåttern är i alla fall lantfolkets trevligaste årka. Gräset slås med sigdar, som äro bredare och mycket kortare, men ha vida längre örve än på fasta landet nu för tiden. Sigden var fordom medelst rem och drag eller sigdedvärg (nu för länge sedan med järnskruv) fästad vid örvet eller lieskaftat, som var försett med fasta (sedermera flyttbara) krokor eller handtag; örvet längd gör att sletkarlen går rak och ledig under arbetet, vilket således kostar mindre på bröstet och ser bra ut. Till vässdon brukas sigdespan, helst av säl, varpå medelst gammal flåjt påsmetes fint stoft av grussten; och städse har man för sigdarnas slipning en vässestajn, som i gården alltid står på ett skuggigt ställe.

Tidigt, eller kl. 2 eller 3 på morgonen, då man (om det är långt till hemmet) alltid har med sig drickebymplar och matkorgar, vilka sättas under eller hängas upp i den vanliga matajki, varest överflödiga kläder, såsom tröjor, dukar, m. m. också förvaras. Förmannen (vanligen husbonden, äldste sonen eller husbondedrängen) gör sitt första inslag i gräset, den vassa sigden stryker susande därigenom och uppbäddar, efter sin gång genom slaget, höet till vänster i utränningi, varest det blir liggande i strängar. Efter honom följer hans räkerska, den raskaste kvinnan på ängen, som med sin grannt målade rejva skyndsamt räkar höet åt strängen samt följer honom hack i häl, ty det vore skam om hon ej skulle makta följa honom. Sedan kommer i raden den ene sletkarlen efter den andra, följd av sin räkerska i snabb fart, man ser redan havden på det slagna gräset mellan de särskilda slagen, och sist kommer gamle faffar eller någon annan styvbent gubbe, som ej har vidare anspråk på tävlan med de karska ungdomarna, vilka under sång och muntert glam skynda undan, utan han kommer i sakta mak efter med sin slöa stabbsigde eller en utsliten smal sigdepige på sitt korta örve och rensar bort gräset i buskarna och längs gårdesgårdarna.

Men, äntligen vilar förmannen en stund, man får i hast något till bästar, o.s.v. till frukosten under ett längre uppehåll och slutligen till middagen, då förmannen eller mor själv från grinden med högt rop kallar hela manskapet till gårds eller till matajki för att i all ro hålla middag, spisa i Guds namn och vila eller sova en stund i det doftande gräset. Därefter pågår slåttern till otendag, då man ger sig god tid till att äta, dricka och leka, (men varom vidare längre fram på annat ställe), o.s.v. ända till sena aftonen, då ängen ska vara avslagen, dagsarbetet slutar med ett hurrarop och man går hem.

Fordom var det vanligt att flickor och gummor både slogo hö och skuro säd (vilket ännu ibland sker), ja tråskade stacken och förrättade flera andra karlsysslor. Sedan höet några dagar, allt efter väderleken, då legat på sträng och något torkat ut, skjutas strängarna med räfsorna samman och marken räkes, varpå allt höet föres tillhoppa, antingen så att det bäres med tvenne långa barkäppar eller släpas samman medelst slepbar eller närra, eller ock sålunda, att detsamma köres av med trysa (vare sig dragen med handkraft eller häst), så att därav slutligen blir ett håjrbrajde, på det att höet, så på ett ställe utbrett må stundom flera gånger röras samt ytterligare torkas.

Därefter sättes höet, i fall ej en oläglig håjskämna skämt det med väta, först i små kyslingar och sedan i stora kjaukar allt för att ännu mer torka, varefter det äntligen lässes högt (fordom) på långstigvangn (numera i håjhäck), på vilken det under forslingen kvarhölls medelst stang, framrajp och baksträng samt dessutom linades med tåg, för att slutligen köras till gårds och till sist inlägga på hånnden eller husarna till vinterfoder för de olika slagen av boskap.

Ej alltid hade bonden sin hömark i närheten av gården, utan var stundom månet änge ganska avlägset därifrån. Därföre brukade folket, liksom ännu somligstädes, i högsommarn flytta dit bort för att slå och bärga höet, då man under hela slåttertiden vistas i de bodar, man har där i sina skogs- eller strandängar. Sedan man hemma gömt penningeskrinet och spikat till dörrarna, drager man då från gården med hela hushållet, di sjalve, tjänstefolk och späda barn, samt färdas åstad med häcklass med allehanda saker och redskap, såsom sängkläder, vagga, matsäckar, korgar, öl- och drickstunnor, smörkärna, slipsten m. m.; och endast gamlafolket eller blott mormor själv stannar hemma för att se till huset och hemkräken samt för att baka och laga all den mat, som emellanåt skall sändas ned till de många fålken borta i ängsmarken.

Sålunda ter sig där det trevligaste lantliv. När solen vid kl. 2, 3 på morgonen lyser glatt in genom väggspringorna, blomstren dofta så friskt och fåglarne spela i trädtopparna, stiga alla upp, få sig en bit i munnen samt äro snart i färd med att slå och räfsa i kapp, ofta under sång; och så går det friskt undan till frukosten i gröngräset. Så där kl. 10 avlägsnar sig ungmor till boden och sätter grötgrytan på, och kanske kärnar smör under tiden, tills hon äntligen kl. 12 höres med klar stämma ropa fålken till middagsmål av fisk, kaka med smör, gryngröt samt öl till dryck. Därpå tar man sig ro och vejlar middag en god stund och så att arbeta och fäkta igen till otendags-tid, då (numera) fås kaffe och kaka med smör på. Kvälls dags mjölkar en av tösarna korna i hagen där invid; och stundom går ungefär till strand efter ett kok färsk fisk, som han har där i en fiskpärk. Efter slutat dagsarbete och senare i kvälldunklet smyger stundom ungdomen, var för sig, till stranden för att uppfriska sina lemmar i det klara sjövattnet.

Dock, husbonden kan ej alltid blott med hajmfålken verkställa hela slåttern; han legar då några fålk till hjälp. Då blir detta anledning till ytterligare sommarnöje; varom vidare skall talas. Men oaktat all möda att på alla håll och kanter, även på åkerrenarna, skrapa samman en smula hö till vintern, blev fodertillgången för bonden vanligen ganska knapp.

Med så ringa tillgång på hårdvallshö, glömde lantmannen ej det tillskott av foder för boskapen som kunde finnas i trädens lövkronor, vilka fordomdags prydde nästan hela Gotland. Sålunda företog man sig allmänt att efter midsommar klappa laug, som verkställdes med bannayks, en liten handyxa, med vilken trädgrenarna klappas, varefter man medelst laugknejvar eller knipsur från dessa knisslar eller rensar de

finare kvistarna och lövet, såsom av alm, ask, asp, stundom björk o.s.v. (utom det att årligen mycket tallrise höggs under vintern för de fordom så stora fårhjordarna). Därpå torkas allt till foder, i synnerhet för fåren och getterna, vilka senare dock mest livnärde sig ute året runt. Asklövet anses som det bästa, men asp-klappet såsom mest hälsosamt för hästar. Men våra vackra lövträd se första året efter sådan klappning, som skiftesvis sker vart tredje år, styggt nakna och jämmerliga ut; likväl grönska de snart igen, och almen får just därav sitt sköna fint vresiga virke.

Dock fås det mesta tillskottet av foder från öns många vidlyftiga myrar eller gräsbevuxna mossar, som på djupet äro så rika på matjord och yppersta brännrotv, vilka, utom några flännur, lämna foder av åtskilliga slag. De stora vågräta vidangarna ge vanligt grövre och finare myrfoder eller pärrhö, de högläntare utlängorna, som löpa ut i myren samt de omgivande myrslaggarne, alstra stundom rätt gott hö, och den sankare marken, vilken kallas starrar eller bunkar, bära flera arter starr, ävensom bunk- och runtfoder, varutom riktigt grovt vattengräs, rör och ag växer på de låga flutholmarna, på svigmarken och dyarna eller uti själva träskarna och vid deras bräddar. Men dessa myrar voro fordom ej på långt när så torra som nu, utan om våren stod över allt vattnet, som var så rikt på fisk och mångstämmiga fågelskaror, då fångstmännen, med bössa eller håv där stydade sig fram i sin grundgående ajka, så väl på flatvattnen som de djupa träsken. Märkliga äro fluthålarna, som av vattnet och isen skäras lösa från botten, flyta kring och landa slutligen långt därifrån.

Alla dessa förhållanden giva mellan de många lottägarna ej sällan anledning till stora och envisa vattenträtor, såsom 1696 mellan Marteboprästen och Medebyskarlarna, vilka till sist tilldömdes rätten att slå deras flutmark, som lagt sig in och vuxit fast på "kära Fars" myrland.

Det var först om hösten, då marken på dyarna är torrast som slåttern i sept. eller okt. kunde anställas. Men, då sådant arbete ej kan med bondens eget husfolk uträttas, tillkallar han vänner och grannar från hela bidelaget, vilka ej kunde betalas med dagspenning, utan i stället, jämte löfte om hjälp igen, alla för besväret inbjudas till god förtäring under dagen samt hederlig s.k. dyating på aftonen, men varom vidare på ett annat ställe. Ja, folket behöver sannerligen gott under tand, ty att bärga fodret på dyarna var ett hårt arbete, helst höstdagarna redan voro kortare och vattnet mest kallt; och däri måste alla, så väl manskapet som kvindet, barfota och med högt uppskörtade kläder, plumsa hela dagen.

Därför är det brått med lior och räfsor samt att med närrar och foderbarar släpa och bära ihop det våta fodret, som strax sättes i kyslingar för att ej flyta bort; och som tiden var skyndaldr gick slåtterfolket, efter en hos värden för dagen underst bittida intagen måltid, redan kl. 4 på morgonen från hans hem. Om några dagar, eller en vecka allt efter omständigheterna, sammankallades åter ungefär halva manskapet, karlarna då med sina trehorniga tjaugar och kvinfolken med rejvor, för att räfsa och släpa samt med träsläp köra ihop dyfodret, som strax sattes i stora kjaukar, också ett svårt arbete i synnerhet för kräken, som därunder ej sällan sjönko så djupt i gungflyn att de måste vägas upp. Och så går ännu till på vissa ställen.

Stundom fordrar väderleken en sådan brådska att man måste vid månsken släpa på det dyvåta fodret. Men all går under munterhet och mellanåt under sång, ty jämt och samt får man någon fågnad och alla livas av hoppet om den slutliga dyatingen hemma i gården. Vanligen slår man starrarna något senare och ännu bättre fram råjrarna samt aglundarna på träsken, som giva rör och foder till taken i ladugården. Och först på vinterdag, då isen ligger fast, köres allt slags myrfoder hem till gårds.

De bönder, som hade goda myrmarker, hade vanligen vinterföda för sin boskap, ja kunde ibland hjälpa en god vän med en häck grovfoder; men för de flesta var fodertrång nästan alla år det värsta bekymret. Ofta redan tidigt på våren var halmen från de små åkrarna längesedan slut, då tamhästarna, hemfåren, ungboskapen och gallkräken drevos på skogen, ej sällan då snön ännu låg på marken, för att sällskapa med de vinterkrya getterna, som ej visste av något bättre. Under tiden svältoföddes den övriga alltför mångtaliga

boskapen hemma på båset (ty man ville ju gärna ”ha fulla bås”, om ock ej hälften djur kunde mättas av sista halmviskan och därefter av ekemossa eller graun och granris samt slutligen utav den usla nödfödan från agen från fähustaken, vilka därför ganska ofta måste rivs om våren, ja mest vart år; det var då ej underligt om kräken ofta voro så maktlösa att de, enligt ordspråket, icke orkade bjära rumporna, och om dragarna vid vårarbetet befunnos ladigssvejkna.

Under sådant elände hade isynnerhet Nårdurgutarne av gammalt mycken foderhjälp ifrån de fordom icke utdikade myrarna, varest stackarna av både starrfoder och ag kvarstodo på vintern, om nämligen det mesta där ej redan var förtärt av de fritt strövande skogsrussen och de andra utjagade hungrande kräken; det var sannerligen rysligt att om nätterna vid hårt väder från skogen höra husdjuren av svält ropa i kapp med räven eller då folket en gång hittade tjugonio hästar ligga döda på Forsviden, varest de förgåtts av hunger och köld. Då måste ofta Fåröborna på isen draga över Sundet för att mitt i storlandet dyrt byta sig till något lass foder för sin svältande boskap. Och denna var eljest allestädes och utan undantag inhyst i de eländigaste ladugårdshus och fick om sommaren ofta åtnöjas med ett gytjtigt och varmt vatten uti bryorna i marken.

Ehuru med ängen oftast är föga bevänt, var städse (i synnerhet i förra tider) höstslåttern en kär högtid, som bonden firade med det gladaste gille, eller Sletkarlsgillet, då han för hjälpen av sina grannar bestod dem med sletating. Därmed avsågs ej mindre nöjet än nyttan, ty man hade därvid så ställt till att man i god tid skulle sluta dagsarbetet, på det att man skulle hinna roa sig med besked. Såsom ovan är nämnt, slog och räfsade man från tidigaste morgonen med all iver och i gladaste tävlan, då ej sällan allt gick under sång med sina mellanstunder av kort vila, såsom när kvinnfolken vejlade kjauk eller vilade blott på ett knä och med handen om räfsastaken, varunder alltjämt någon välfägnad vankades. Men så till att arbeta igen, och vid frukosten pustade man ej länge, men vid middagen, då man samlades och åt upp mateken, vilade man en god stund; dock ville man gärna att ängen skulle vara slagen till aftonwards, på det att man då skulle få rätt grundligt lajka otendag. Alla satte sig då ned på marken, stundom i ett håjbrajde, varest mor i sina korgar och byttor hade otendagen till reds. Husbonden eller förmannen dricker slätterfolket till, var och en får sig en duktig pliga vetekaka med smör på, öl drickes ur träkannor och spann, man äter och tuggar långsamt, dricker igen, torkar av kannan med handen och räcker henne till en sidoman, som säger skål med en nick och dricker o.s.v.

Under sådan välplägning livas pratlusten och munterheten. Och när man omsider känner sig försörjd till kroppen, skall sinnet också ha sin uppriskning. Under denna stämning och som man befinner sig i ett doftande håjbrajde, börjar lekfullheten snart vakna hos en var, unga och gamla. Man börjar med att gripa den närmast stående om benen, drar honom omkull och mördar ner varandra i höet. Det högröstade glada gästbudslarmet växer alltmer, i synnerhet kvinnskriket höres överljutt och ungdomsglädjen stiger under leken till yra; ingen är säker att ej få tumla omkull i det mjuka höet, barnungar, män och gamla kvinnor, ja själva vördig prosten är ej mera säker på sina stackiga ben, utan blir sakteligen kullstjälpt, han med, av en rask blommande lantflicka; allt andas liv och glädje, doftar av sommar och jämlikhet!

Det som stundom än mera ökar den glada sinnesstämningen är när någon av tösarna just då fylla jamn ar, d.v.s. ha sin födelsedag eller i den s.k. kvinnfolksveckan i juli ha sin namnsdag, då man behändigt smyger en grann blomsterkrans över hennes axlar och en armstyv dräng, som oftast är den påpasslige älskaren, strax häver upp henne på sina armar och därmed börjar hävlajken, då alla vederbörande snart hissas i vädret och hyssjas upp och ned under skratt och stormande hurrarop. Men de styva drängarna önska jämväl ett manligare nöje, nämligen att pröva varandras styrka och vighet genom att öva någon av de kära folklekarna: de dra hank, springa buck, ränna hjaul, takas, springa haugstikel eller ränna i kämp o.s.v.,

varunder tösarna lätt indragas i leken och då det nog händer att en glad ungersven, för ett ögonblick bara, försvinner i buskarna med en flicka, som han har ett gott öga till.

Men äntligen är leken slut för den gången, och alla gå fram, slå far och mor i hand och tack för en god otendag. Om något ännu återstår av slåttern, går man nu till arbetet igen; men när hela ängen är slagen, samlar sig alla karlar kring förmannen, då de först ropa hån, hån, hån hurra så tre särskilda gånger med dånande manliga stämmor och kasta slutligen hattarna högt i vädret, varefter kvinnorna likaledes hurra tre gånger med sina högklingande röster, vilket alltid väcker mycken munterhet samt vanligen avbrytes av dem själva med en tindrande skrattsalva. Men eljest, om intet av slåttern återstår efter aftonvarden, leker man otendag hela kvällen tills man, sedan mor samlat ihop kärnen och matsakerna m. m. och alla fått tag i sina tröjor och doningar samt kvinnorna sina skrällor, vandrar hemåt under det att solen allt mer lutar till nedgång bakom lövskogen i våra ängar, som, med sin örtrika blomstermatta och täcka lövsalar, fordom voro de skönaste man kunde få se.

Ej sällan sjunger ungdomen allehanda visor och marscher under hela hemvandringen både i marken och på landsvägen, ja ända tills man kommer till gårds. Men omsider är man hemma i nystugan, varefter den rika sletatingen står på bordet – liksom redan nämnt är till alla dylika arbetsgillen –, då man tar till livs, äter, dricker, sjunger en psalmvers och tackar värdfolket, varpå, om det ej är alltför bråttom med någon slåtter för morgondagen, man tar sig en dans, som ej sällan räcker tills dagen gryr, då man äntligen går var till sitt. Men skall det dagen därpå vara slåtter i närheten, slutar man dansnöjet tidigare och går att ligga i höet på husarna, fast där, om det är mycken ungdom tillsammans, vanligen ej blir stor ro för glammet och upptågen. Och dagen därpå arbetar man, äter, dricker och dansar, ofta nog på ladan, lika friskt igen; och så räcker det stundom hela veckan till ända.

De ståtligaste sådana slåttergillen höllos i synnerhet i de gästfria gammaldags prästgårdarna, då tillställningen i mat och dryck och nöjen var så storartad att gagnet omöjligen kunde svara mot kostnaden; men man hade utsägligen roligt.